

A KOMMUNIKÁCIÓ FOGALMÁRÓL – PRAGMATIKAI NÉZŐPONTOK

P. Szilczl Dóra

szilczl.dora@btk.ppke.hu

Terestyéni Tamás (1981) Konvencionális jelentés – kommunikációs jelentés. Adalékok a kommunikáció pragmatikai aspektusának vizsgálatához Budapest, Tömegkommunikációs Kutatóközpont.

Terestyéni Tamás neve megannyi szerkesztett kötettel kötődik egybe, nehéz a szerkesztő mögött fellelni az írói hangot. Munkássága és a Tömegkommunikációs Kutatóközpont működése egy olyan kor lenyomata, ahol a kommunikációkutatás alapjait kellett letenni, sőt még az akkoriban új tudományágként magának utat törő kommunikáció fogalmát is definiálni kellett. Így nem véletlenül választottuk az emlékkötet egyik recenziójaként azt a rövid írását, mely a Terestyéni-életműben a kommunikáció egyik első fogalmi lenyomata. Terestyéni Tamás e könyvét a pragmatikai megközelítésmód egyik korai magyar összefoglalójának tekinthetjük, a citált szerzők elméleti megközelítésmódjai, némi Grice-i elkötelezettséggel, de részletesen kerülnek bemutatásra, melyeket nyelvi példákkal tesz plasztikussá. Azt, hogy számára mit jelent a kommunikáció, a *Konvencionális jelentés – kommunikációs jelentés. Adalékok a kommunikáció pragmatikai aspektusának vizsgálatához* című, a Tömegkommunikációs Kutatóközpont Tanfolyamok sorozatában 1981-ben megjelentetett kötetben leírtak alapján foglalom össze.

A nyelvi tevékenység vizsgálata elmozdulást jelentett a korábbi nyelvészeti megközelítésektől, melyek elsődlegesen a nyelvre, mint struktúrára koncentráltak. A nyelvhasználat sokfélesége közepette ugyanis a struktúra magyarázata szűk keresztmetszetnek bizonyult. A pragmatikai elméletek erre hívják fel a figyelmet. A változást Terestyéni a 70-es évek közepétől datálja (10). A nyelv leíró szerepe mellett a nyelvhasználat vizsgálata ráirányította a figyelmet annak számtalan funkciójára, a gyereknyelv kutatása pedig az instrumentális („azt a dolgot akarom”), a regulációs („tedd azt, amit mondok”) és az interakciós („legyél velem”) vonatkozásait elsődlegesebbnek ítélte a referenciálisnál (8). Így került előtérbe a nyelv kommunikatív szerepe. Erre utal a könyv címe, elkülönítve a konvencionális és a kommunikatív jelentést. Míg az előbbiben a nyelv, mint szemantikai háló értelmezendő, az utóbbi a figyelmet a kontextusra és annak jelentést befolyásoló szerepére, valamint az abban mozgó ágensre irányítja, akit az adott térben szándéka, propozicionális attitűdje és szerepviszonyai határoznak meg az adott térben. A nyelv itt nem elvont rendszer, hanem sajátos dinamikával bír, mely a szociális érintkezés elsődleges formáját alkotja. Ha meg szeretnénk érteni a kommunikációt, akkor az magában foglalja annak ismeretét, hogy a beszélők miként képesek kapcsolódni egymáshoz az interakcióban, mit jelent a nyelv adekvát és érvényes használata a kontextus függvényében. Ez elsődlegesen a kommunikatív szándék felismerését és az ahhoz kapcsolódó válasz-viselkedés megfogalmazását jelenti. A beszélők számára az intenció-felismerési kompetencia, megszabja az értelmezési stratégiák használatát, aminek

beláthatóan kommunikációs következményei lesznek. Terestyéni Grice, Ziff, Strawson, Searle elgondolása nyomán haladva, a szándék fogalmára fókuszálva fejt ki kommunikációra vonatkozó nézeteit. A hallgató fel kell, hogy ismerje egy megnyilatkozás mögött rejlő szándékot, hogy 1. kommunikációnak tekintse 2. megkísérelje annak kommunikációs jelentését megragadni azon szándék rekonstrukciójával, amelyet a megnyilatkozónak tulajdonít. Ahhoz, azonban, hogy ehhez hozzáférjen, rendelkeznie kell a konvencionális jelentés ismeretével, hisz közös fogalmi és tapasztalati alapok nélkül a jelentésegyeztetés nem jöhetne létre, a beszélők párhuzamos, ámde nem találkozó vonalak mentén haladnának. A konvencionális jelentés adja meg a lehetőséget a nézőpontok igazításához, s ezt a folyamatot hívjuk kommunikációnak.

„A kommunikáció szokásos helyzeteiben konvencionális eszközöket használunk szándékaink felismertetésére, hiszen csakis az eszközök konvencionálitása biztosítja a kommunikációs felek kölcsönös megértését... ha nem rendelkeznének konvencionális eszközökkel a kommunikáció céljaira, akkor csak véletlenszerű, valószínűségi esélyeink lennének arra, hogy szándékainkat felismertessük.” (26)

Annak eldöntése, hogy egy aktust kommunikációnak tekintünk-e vagy sem, azon áll, hogy tételezünk-e a kommunikációs item létrehozójának valamilyen szándékot vagy sem. Azaz „kommunikációs törekvés”-nek tartunk egy bizonyos verbális vagy nem verbális viselkedést. Ennek felismerhetősége csak úgy jöhet létre, ha a beszélő konvencionális eszközöket használ szándéka kifejezésére.

Kommunikációs aktusnak tekintjük „egy beszélő valamely K konvenció /nyelv/ alapján előállított /használt/ megnyilatkozást, ha a beszélőnek

1. megnyilatkozásával szándékában állt egy elsődleges hatást kiváltani egy hallgatóságban,
2. szándékában állt, hogy a hallgatóság ezen 1. szándékát felismerje,
3. szándékában állt, hogy a hallgatóság a K konvenció (nyelv) ismerete alapján ismerje fel 1. szándékát.” (30)

majd ezt Strawson gondolatát is beemelve kiegészíti azzal, hogy

4. A beszélő rendelkezik azzal a szándékkal, hogy a hallgatóság ismerje fel a 2. pontban leírt szándékát.

Azaz létezik a szándék felismerésére irányuló szándék is a beszélő részéről. A hallgatóság pedig akkor ért meg valamit a megnyilatkozásból, ha

1. felismer valamilyen szándékot a beszélő részéről
2. felismeri a beszélő valamilyen 1. szándék felismertetésére irányuló 2. szándékát.

Azaz úgy észleli, hogy a beszélőt valamilyen szándék felismertetésének szándéka, azaz kommunikációs törekvés motiválta (31). Azt azonban fontos megjegyezni, hogy bár mindez a kommunikáció alapfeltétele, nem jelenti egyúttal a szándék teljes és helyes megértését, azaz nem egyenes út a kommunikáció sikerességéhez. Ezért ki kell egészítenünk a Strawson nyomán megfogalmazott 4. pontot, melynek eredményképp

4.b így hangzik: „A beszélőnek, ha valóban azt akarja, hogy megértsék és helyesen értsék meg, azt a felismerést is szándékolnia kell, hogy 2. típusú szándéka éppen ez, vagy éppen az volt, vagy éppen ezt, vagy éppen azt az 1. szándékot szándékozott felismertetni.” (32)

Azaz, a hallgató csak akkor ért meg helyesen egy megnyilatkozást, ha abból a beszélő ténylegesen felismertetni vélt szándékát ismeri fel. Ezért a kommunikátor üzenetét úgy alakítja, hogy abból ne csak valamilyen szándékot lássanak meg, hanem az általa indikált szándék legyen felismerhető belőle. A konvencionális jelek arra szolgálnak, hogy segítségükkel ilyen szándékok legyenek azonosíthatóak. A konvencionális jelentéstől eltérés a beszélő indítványozott szándékának a felismerésére vonja a figyelmet, ugyanakkor növeli a félreértés

lehetőségét (vö. 42–43). A hallgatóság, amennyiben ismeri ezeket a konvenciókat, a beszélő által felismertetni kívánt szándékot észleli – mondja Terestyéni Tamás (38). A konvencionális jelentés tehát a kommunikátorok kommunikációs tapasztalataira alapoz. De akkor mit is kell kommunikatív jelentésen értenünk? A beszélő kommunikációs megnyilvánulása valamilyen hatás elérésére irányul, ezt a kommunikátor elsődleges szándéka. „Amennyiben ez felismerhető, az üzenet jelentéseként értelmeződik. Azaz a nyelv konvencionálisan a kommunikáció céljait (is) szolgálja” – mondja a szerző (45). Itt kerül előtérbe, hogy a nyelvi konvenciók mellett pragmatikai szabályokkal számolnunk kell, ilyenek például Grice maximái, melyek segítik a kommunikációs konvenciók felismerését. Amikor is a konvencionális jelek alkalmazása abból a célból jön létre, hogy a befogadó higgye el, vagy viselkedjen úgy, miként azt a kommunikátor szándékolta. Az igazságfeltételek és a megnyilatkozási szándék operátorai a kommunikációs jelentés részét képezik. Amennyiben a kommunikációs jelentés szó szerinti, úgy egybeesik a konvencionális jelentéssel, ha nem szó szerinti, különbözik attól. De ebben az esetben is fel kell tételeznünk a beszélői szándékot. Nincs olyan szándékos emberi cselekvés, melynek valamilyen értelemben ne lenne önmagán túlmutató célja, s ne törekedne ennek a megvalósítására. A japán íjász-művészhez hasonlítja, aki számára nem az a cél, hogy egy íjlövessel eltaláljon valamit, hanem a „szép lövés”, a mozdulat harmóniája, amelyhez képest optimálisan igyekszik cselekedni.

A konvencionális jelentés kialakulását meg kell előznie a kommunikációs jelentések különböző kontextusokban alkalmazott halmaza, melyből a megnyilatkozás konvencionális jelentése intézményesül. Valójában a kommunikációs jelentés a használati mezőt írja le, melyből a konvencionális jelentés standardizálódik. A konvencionális jelentés, ha kialakult egy megnyilatkozás kapcsán, a továbbiakban meghatározza a lehetséges alkalmazási helyzeteket. Az adott nyelvet beszélő ezeket a konvencionális jelentéseket tanulja meg, a lehetséges társalgási implikációival együtt. A konvencionális jelentés azt az elsődleges kommunikációs kontextust is magában foglalja, melyet a beszélők a szó szerinti jelentés során használnak. Azaz mint egy séma a megnyilatkozás használatára vonatkoztatva tárolódik az emlékezetben. A konvencionális jelentés aktualizációja magával vonja a használati kontextusra felidézését. A beszélők tehát úgy tanulják meg ezeket a megnyilatkozásokat, hogy tudják mely kontextusban lehet azokat szó szerinti jelentésben használni, milyen társalgási implikáció asszociálódik a megnyilatkozáshoz. Ugyanakkor ez a feltételezés bár igencsak kézenfekvőnek tűnik, mégsem túl eredményes, hisz a kontextusok variabilitása meglehetősen nagy, s nincs arra szabály, hogy egy adott változaton belül mi dönti el, melyik kontextus séma aktualizálódjon. Sőt, elképzelhető, hogy a megnyilatkozást olyan helyzetben mondja ki valaki, amelyben annak előtte még senki. Éppen ezért célszerűbb arról beszélni, hogy a nyelv birtokosai rendelkeznek olyan eljárás módokkal, melyek a megnyilatkozások konvencionális jelentését képesek különböző kontextusokhoz rendelni, s annak jellegzetességei alapján következtetni a megnyilatkozás jelentésére.